

YU ISSN 0350-185x

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

XXXVIII

Уређивачки одбор:

*др Даринка Горџан-Премк, др Ирена Грицакџић, др Милка Ивић, др Павле Ивић,
др Радослав Кайичић, Блаже Конески, др Тине Логар, др Александар Младеновић,
др Асим Пецо, др Миџар Пешикан, др Живојин Сџанојчић, др Драго Ђујић*

Главни уредник
МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД
1982

О СЛОВЕНСКИМ ЕКВИВАЛЕНТИМА ГРЧКИХ ВЕЗНИЧКИХ
ИЗРАЗА $\epsilon\acute{\iota}$ ($\mu\alpha\iota$) $\epsilon\acute{\iota}$ $\pi\omega\varsigma$ и $\epsilon\acute{\iota}\tau\epsilon$ У ЦРКВЕНОСЛОВЕНСКИМ
АПОСТОЛСКИМ ТЕКСТОВИМА

Познато је да је на црквенословенске преводе у области хипотаксе највише утицао грчки оригинал. У неким случајевима словенски синтаксички модели потпуно се слажу са грчким предлошком. Одређивање степена аутохтоности ових модела није увек сигурно (нпр. у области синтаксе везника слов. да према грч. *ὅτι*). Мали је број оних случајева када се према грчком оригиналу у зависној реченици појављују аутохтона изражајна средства, тј. прави словенски еквиваленти. Ови случајеви се нарочито истичу у оним областима хипотаксе где, углавном, преовлађује калкирање према грчком. Испитујући однос језика словенских јеванђељских текстова према грчком оригиналу, К. Хоралек каже: „Теснијим прикљонем к *řeckému originálu* je možno vykládat znaný počet syntaktických variant již v nejstarších zachovaných rukopisech. Daleko méně je pak takových případů, které byly způsobeny vlivem živého jazykového prostředí. To platí i pro celý další vývoj stsl. překlady, jemuž pak udává bližování s řeckým originálem převážně ráz.“¹ Ово се, свакако, односи и на апостолске текстове. У том смислу треба истаћи ретке случајеве када грчким везничким изразима $\epsilon\acute{\iota}$ ($\mu\alpha\iota$); $\epsilon\acute{\iota}$ $\pi\omega\varsigma$; $\epsilon\acute{\iota}\tau\epsilon$ не одговарају уобичајени црквенословенски *аце* (и); *аце* како; *аце* (же, ли). Ова појава је испитана у тексту *Майичиној айосџола* (*Майи*), а релевантна места упоређена су у још двадесет и пет апостолских текстова од 12. до 15. века, као и у једном из 17. века.² На крају рада дата је табела, на

¹ K. Horálek, *Evangeláře a čtvero evangelia*, Praha 1954, 125.

² При одабирању грађе за овај рад узети су у обзир најучесталији текстолошки типови црквенословенских апостола.

Споменници са *краћим изборним шексџом Айосџола*: *Охридски айосџол*, издање С. М. Кулбакин, Охридскај рукопис апостола конца XII века, Български старини, книга III, София 1907; *Сџирумички айосџол*, Праг, Библиотека Народног музеја, рс. IX E 25, 13. в.; Софија, Народна библиотека „Кирил и Методиј”, рс. 883, 13. в.; Ленинград, Государственная публичная библиотека имени Салтыков-Щедрин, рс. Qn I 46, 14. в.; Београд, Архив Српске академије наука и уметности, рс. 2, 14. в.

Споменници са *дужим изборним шексџом Айосџола*: *Слейченски айосџол*, издање Г. А. Ильинский, Слџпченский апостол XII века, Москва 1912; *Шимашовачки айосџол*, Београд, Патријаршијска библиотека, рс. 643, 1324. год.; Хиландар, рс. 107, 17. в.

Споменници са *ууним шексџом Айосџола*: *Христинојолски айосџол*, издање Ae. Kaľuzniacki, Actus epistolique apostolorum paleoslovenice ad fidem Codicis Christinopolitani, Vindobonae 1896; Манастир Дечани, рс. 24, 13. в.; *Майичин айосџол*, Нови Сад, Библиотека Матице српске, рс. PP 184, 13. в.; Хиландар, рс. 52, крај 13. в.;

којој су представљена сва испитана места са релевантним изражајним средствима у оним споменицима у којима се појављују одступања од уобичајеног начина изражавања (в. на стр. 121).

У библијском грчком *εἰ* је најчешће везник за обележавање условности у хипотакси, а често партикула којом се означава индиректно (ређе и директно) питање. Поред ових главних *εἰ* има још и неколико мање учесталих функција, које, углавном, представљају нијансе. Тако се може говорити о изричној функцији после групе глагола са значењем чуђења, сведочења и сл.³

У вези са обележавањем индиректног говора, а и кондиционалности, *εἰ* са партикулом *πῶς* (*εἰ πῶς*) прелази у сферу означавања нечег што се очекује,⁴ тј. у сферу жељно-намерних хипотаксичких односа. Сва четири новозаветна примера са *εἰ πῶς* налазе се у тексту Апостола. Ова места у *Ματθαίῳ* *αἰσίοῦ* гласе:⁵

НЕ ДОВОДУ ЖЕ ПРИСТАНИЦУ СОУЦЮ. ВЪ УЗНИКНИИ МНОЖАШЕ. СТВОРИШЕ СВѢТЪ УТВЕРСТИ СЕ УТТООУДОУ. АЩЕ КАКО МОГОУТЬ ОУЛЮЧШЕ ОУ ФНИИКА УЗНИКТИ ... (ДА 27, 12);

ἀνευθέτου δὲ τοῦ λιμένος ὑπάρχοντος πρὸς παραχειμασίαν οἱ πλείονες ἔθεντο βουλὴν ἀναχθῆναι ἐκεῖθεν, εἰ πῶς δύναντο κατατήσαντες εἰς Φοίνικα παραχειμάσαι;

А не будући пристаниште згодно за зимовник, свјетоваху многи да се одвезу оданде, не би ли како могли доћи до Финика, и ондје да зимују.

всегда. въ молитвахъ моле се монахъ. аще како оубо когда поспѣшена воудоу волею в[о]жниею прити к вамъ. (Рим 1, 10);

πάντοτε ἐπὶ τῶν προσευχῶν μου, δεόμενος εἰ πῶς ἤδη ποτὲ εὐδοωθήσομαι ἐν τῷ θελήματι τοῦ Θεοῦ ἔλθειν πρὸς ὑμᾶς;

Молећи се свагда Богу у молитвама својијем да би ми кад Божија воља помогла да дођем к вама.

Београд, Народна библиотека СР Србије, *рс.* 643, крај 13. в.; Манастир Дечани, *рс.* 26, око 1330. год.; Лењинград, Библиотека Академиј наука СССР, *рс.* 24. 4. 27, 14. в.; Софија, Народна библиотека „Кирил и Методиј“, *рс.* 501, 14. в.; Загреб, Национална и свеучилишна библиотека, *рс.* 4069, почетак 14. в.; Хиландар, *рс.* 47, 1312/16. год.; Манастир Дечани, *рс.* 25, око 1360. год.; Хиландар, *рс.* 70, Хиландар, *рс.* 72, крај 14. в.; Лењинград, Государственная публичная библиотека имени Салтыкова-Щедрина, *рс.* Q I 1177, друга половина 14. в.; Лењинград, Государственная публичная библиотека имени Салтыкова-Щедрина, *Fn I* 113, крај 14. в.; Букурешт, Румунска академија наука, *рс.* 201 Панајотесну, трећа четвртина 14. в.; Београд, Архив Српске академије наука и уметности, *рс.* 55, 1366/67. год.; Београд, Архив Српске академије наука и уметности, *рс.* 281, друга четвртина 15. в.

³ W. Bauer, *Griechisch-deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments*, Auflage, Berlin 1958, 433—435.

⁴ F. Blass und A. Debrunner, *Grammatik des neutestamentlichen Griechisch* (Neutestamentliche Grammatik), Göttingen 1943, 16.

⁵ Уз црквенословенске цитате наводи се паралелни грчки текст (издање *The Greek New Testament*, ed. K. Aland, M. Black, Carlo M. Martini, Bruce M. Metzger and A. Wikgren, United Bible Societies, Stuttgart 1968), као и паралелна места из Вуковог превода Новог завета (издање *Свѣто ѱисмо Сѣароѳ и Новоѳ завѣѳа*, Издање Британског и иностраног библијског друштва, Београд 1929).

Ели же гл[агол]ю изыкомъ. понеже не смь азъ изыкомъ ап[о]с[то]ль. слоужбоу свою прославляю. нехли како раздражю свою плать. и сп[а]соу нѣкыи отъ нихъ. (Рим 11, 13—14);

‘Υμῖν δὲ λέγω τοῖς ἔθνεσιν, ἐφ’ ὅσον μὲν οὖν εἰμι ἐγὼ ἐθνῶν ἀπόστολος, τὴν διακονίαν μου δοξάζω, εἴ πως παραζηλώσω μου τὴν σάρκα καὶ σώσω τινὰς ἐξ αὐτῶν;

Јер вама говорим незнабошцима; јер, будући да сам ја апостол незнабожаца, хоћу да хвалим своју службу; не бих ли како раздражио свој род, и спасао кога од њих.

таже разоумѣти него. и силу васкр[ъ]сенија него. и вѣщину стра[с]ти него. да нехли како. идю въ васкр[ъ]сение. еже отъ мртвыхъ. (Фил 3, 10-11);

τοῦ γινῶναι αὐτὸν καὶ τὴν δύναμιν τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ καὶ κοινωνίαν παθημάτων αὐτοῦ, συμμορφιζόμενος τῷ θανάτῳ αὐτοῦ, εἴ πως κατατήσω εἰς τὴν ἐξανάστασιν τὴν ἐκ νεκρῶν;

Да познам њега и силу васкрсенија његова и заједницу његовијех мука, да будем налик на смрт његову, да бих како достигао васкрсеније мртвијех.

Као што је речено, ове реченице имају жељно-намерно синтаксичко значење, а везници у њима обележавају и прецизирају жељно-намерне хипотаксичке односе. С друге стране, финални карактер значења ових реченица ограничен је тиме што постизање одређеног циља остаје у сфери жеље субјекта.

У латинском тексту Новог завета на сва четири места према грч. *εἴ πως* стоји *si quo modo*.⁶ У стандардизованом рускословенском издању Новог завета на три места је аце како, а у Рим 1, 10 стоји аце.⁷

У испитаним апостолским текстовима, подразумевајући и основни текст *Матт*, дефинисано жељно-финално синтаксичко значење на наведеним местима изражава се различитим варијантама: везничким изразима аце како; да нехли како и нехли како, као и асиндетским конструкцијама које нису увек јасне и могу бити резултат намерног или ненамерног испуштања везника. Везнички израз аце како („ако некако“) појављује се у свим испитаним споменицима, и, углавном, на свим местима. Одступања се налазе у следећим споменицима са пуним текстом Апостола: у *Матт* нехли како (Рим 11, 14) и да нехли како (Фил 3, 11), у *Христийној оласком* (*Христий*) нехли како (Рим 11, 14), у *Београдском 643* (*Б 643*) асиндетска зависна реченица ... прославляю раздражю си плать (Рим 11, 14) и да нехли како (Фил 3, 11). Овде спада и дужи изборни текст *Шиншишовачкој айосшала* (*Шини*) са партиципском конструкцијом ... прославляю раздраже си плать (Рим 11, 14) и са могућом, али

⁶ *Novum Testamentum Latine*, recensuerunt I. Wordsworth, H. I. White, Editio Minor curante H. I. White, London, repr. 1962.

⁷ *Новый Заветъз Гѣда нашего Иіса Хрѣста*, The New Testament ins Slavonic, B. F. B. S., London and Dunstable 1959.

и проблематичном финалном глаголском допуном ... сьвбразоуе се смрѣти его въ вьскрѣшении неже оубѣ мрѣтвѣхъ (Фил 3, 11). Ово значи да је у овој области изражавања у ДА 27, 12 и у Рим 1, 10 увек исто изражајно средство, док се у Рим 11, 11 и Фил 1, 11 појављују варијанте у изражавању истог хипотаксичког односа или тај однос није обележен везником.

Као везнички изрази да негли и негли (негли) заступљени су већ у класичним старословенским и раним црквенословенским текстовима.⁸ Израз да негли („не би ли”, „да некако” према грч. *ὅπως, εἴ πως, ὡς ἄν, εἴποτε* и лат. *quatenus, ut saltem, si*) налази се у Супрасаљском зборнику (10.—11. век) и у Хомилијама папе Гргура Великог на јеванђеља (13. век).⁹ Са овим изразом синонимично је негли, негли („не би ли”, „можда” према грч. *ἴσως, ἴνα, εἴ, πως, ὅπως* и лат. *forsitan, fortassis, fortasse*) и појављује се у већем броју старих текстова: у Зографском и Маријином јеванђељу (11. век), у Супрасаљском зборнику, као и у неким ранијим црквенословенским јеванђељским, апостолским, старозаветним текстовима и хомилијама.¹⁰ Реч *негли* постоји у савременом бугарском језику. У Речнику савременог бугарског књижевног језика Бугарске академије наука ова реч је окарактерисана као дијалектизам. У означавању одређених синтаксичких односа она има сличну функцију изразу *негли*.¹¹ У бугарској дијалектологији она је забележена у ихтиманским говорима, са значењем „можда, вероватно”.¹² Подаци из бугарског језика показују да је у црквенословенске текстове реч *негли* ушла из народног језика и припала је лексици књижевног центра у којем су писани и редиговани црквенословенски текстови. Овај центар се налазио на подручју (или је био у вези са њим) где се употребљавала ова реч у народном језику и самим тим у говорном коду одређеног јужнословенског језичког ареала. Судећи по заступљености израза (да) *негли* у најранијим и најархаичнијим споменицима и по његовом нестајању у каснијим текстовима, овај центар требало је да постоји већ у ранијем

⁸ V. Vondrák, *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen*, II, Göttingen, 1928, 330;

J. Bauer, *Staročeská spojka než, nežli*, *Syntactica slavica*, Brno 1972, 444—449, *Slovník jazyka staroslověnského*, 1—13, Praha 1958—1977, 348—349.

⁹ *Slovník* ..., 348—349.

¹⁰ *Slovník* ..., 348.

¹¹ Ово потврђују следећа значења са примерима: „Про предложение за нешто; което се очаква — може би, вероятно. Честита нека е вам новата година, трих почета от онази, що измина, че *негли* носи тя това, що е за нас нај-чудното сега, нај-скъпото в тоз час: мир по земята ни и мир в умовете. К. Христов. Там е още град, та могат се намери милостиви хора, на кото, като се оплача, *негли* щат ми помогна. Блъсков. ... 4. Като частица. При изразяване на желание, дано. И впери далеко пресмъртни си глед тон, *негли* да схване по свежи след това, що в душа му изгръ и пропадна. П. П. Славеиков” *Речник на съвремения български книжовен език*, II том, Българска академия на науките, София 1957, 225).

¹² М. Сл, Младенов, *Лексикайта на ихтиманския говор*, Българска диалектология, книга III, 3—196, София 1967, 116.

периоду старословенске писмености. Различити жанрови ових споменика (текстови јеванђеља, апостола, паримија, хомилија, житија) показују да је то морао бити велики и значајан центар у којем су писани и редиговани, тако рећи, сви значајни и неопходни текстови за књижевну и духовну комуникацију одређеног периода развоја словенске културе.

За дијахроно разматрање словенских изражајних варијаната које стоје према грч. *εἰ πως* у испитаним апостолским текстовима симптоматично је да су у склоп *краћеџ изборноџ џексџа Айосџола* укључена само два места (ДА 27, 12 и Рим 1, 10), а на њима се, без обзира на врсту текста (*краћеџ изборни, дужџ изборни, џуни џексџ Айосџола*), увек налази аџе како. Разночтенија се појављују на местима (Рим 11, 14 и Фил 3, 12) која улазе, поред два раније наведена места, у склоп *дужеџ изборноџ џексџа* и, наравно, *џуноџ џексџа Айосџола*. Ако се прихвати да је први пут на црквенословенски преведен *краћеџ изборни џексџ Айосџола*,¹³ варијанте у односу на аџе како, (да) *негџли* и асиндетске конструкције, ушле су у црквенословенски текст Апостола приликом његовог проширења из *краћеџ изборноџ џексџа* у *дужџ изборни* или у овде осведочени *џуни џексџ Айосџола*. Ово се могло догодити у књижевној школи о којој је овде већ било говора. Проблем представљају она места на којима према грч. *εἰ πως* у словенским текстовима нема везника, а то су Рим 11, 14 у *Б 643* и у *дужем изборном Шџи*, као и Фил 3, 12 у *Шџи*. Мање је вероватно да приликом стварања ових текстова на овим местима није постојао апсолутни ауторитет грчког оригинала са везничким обележавањем хипотаксичких односа. Сигурније је да су се овде случајно, или што је вероватније, намерно испустила везничка средства. То се могло десити баш са изразима *да негџли* и *негџли* приликом неке новије редакције одређених текстова. У том случају текст *Шџи* у ранијој фази свог развоја могао је на релевантним местима имати ова изражајна средства. Овде се не може искључити могућност да се ово испуштање десило приликом редиговања текстова за српско језичко подручје.

За најархаичније и најучесталије изражајно средство у испитиваној области треба сматрати аџе како, које је калкирано према грчком моделу, док су се као варијанте врло рано појавили аутохтони словенски еквиваленти *да негџли* и *негџли*, потврђени у неким апостолским текстовима из 12. и 13. века, на оним местима која нису у склопу *краћеџ изборноџ џексџа Айосџола*. Ови еквиваленти се појављују у сразмерно малом броју на испитаним местима (87:4). О потискивању ових изражајних средстава могли би сведочити текстови *Шџи* и *Б 643*. У новијим текстовима, нарочито оним из 14. века и касније, аџе како употребљава се без изузетка.

У вези је са досадашњим излагањем превођење грч. *εἰ καὶ* словенским *да* на месту које у *Маџи* гласи:

НЕ ІАКО ОУЖЕ ОУЗЕЛЪ НЕМЪ. НИИ ОУЖЕ СЪВРЪШЕНЪ НЕМЪ. ГОНО ЖЕ ДА ПОСТИГНЮ. Ѡ НЕИЖЕ И ЕТЬ ВЪХЪ ѠТ Х[џн]с[т]а І[сџу]са. (Фил. 3, 12);

¹³ О. Nedeljković, *Problem strukturnih redakcija staroslovenskog prijevoda Apostola*, Slovo 22, Zagreb, 1972, 27—40.

У ранијим и каснијим црквенословенским текстовима *εἶτε* се обично преводи са *аце* (же, ли). Ово стандардно изражавање је углавном карактеристично и за *Ματθαίου* *αἰσῆσολ*, нпр.:

любын николиже не ѡтпаданеть. аце же пророчьства испразднеть се. аце ли язъци оумльчеть. аце ли разоумь испражнать се. (1 Кор 13, 8);

Ἡ ἀγάπη οὐδέποτε πίπτει. εἶτε δὲ προφητεῖαι, καταργηθήσονται. εἶτε γλῶσσαι, παύσονται· εἶτε γνώσεις, καταργηθήσεται;

Љубав никад не престаје, а пророштво ако ће и престати, језици ако ће умукнути, разума ако ће нестати.

Овакво је стање у свим испитаним споменицима, с тим што обележавање појединих елемената дисјунктивних односа варира од споменика до споменика између *аце* же, *аце* ли и *аце*. Ово је карактеристично за све упоређене примере. На наведеном месту у *Хил 52* дисјунктивни хипотаксички односи означавају се и копулативним везницима (*аце* ... и и).²⁰

Ματθ у овој области изражавања, ипак, у мањем броју примера има или. Као први по реду везник или се ретко појављује у низу дисјунктивних везника у једној сложеној реченици, нпр.:

или пауљъ. или аполосъ. аце ли кыфа. аце же и всь миръ. аце же животоъ. аце же смртъ. аце настоѡшаа. или боудуѡшаа. вса же ваша соутъ.

(1 Кор 3, 22);

εἶτε Παῦλος εἶτε Ἀπολλῶς εἶτε Κηφᾶς εἶτε κόσμος εἶτε ζωὴ εἶτε θάνατος εἶτε ἐνεστώτα εἶτε μέλλοντα, πάντα ὁμῶν;

Био Павле, или Аполо, или Кифа, или свијет, или живот или смрт, или садашње, или будуће: све је ваше.

Сличан је распоред везника у *Хрисѡ* у овој реченици (или ... или ... аце же (четири пута) ... или). *Хил 52* овде има само *любо* (осам пута), а *Б 643* *любо* са *аце* (же, ли) (*любо* (два пута) ... аце ... *любо* (два пута) ... аце ли ... аце же ... аце ли). У осталим испитаним споменицима свуда стоји стандардно *аце* (же, ли).

Мањи је број примера у *Ματθ* у којима се искључиво везником или означавају испитивани дисјунктивни односи, нпр.:

что ли оубо обаче аце всею виною. или извѣтомя. или истинною х[ристе]съ проповѣданьмъ бывають ... (Фил 1, 18);

τι γάρ; πλὴν ὅτι παντὶ τρόπῳ, εἶτε προφάσει εἶτε ἀληθείᾳ, Χριστὸς καταγγέλλεται;

Шта дакле? Било како му драго, дволичењем или истином, Христос се проповједа.

²⁰ Копулативни однос настаје када између појединих елемената дисјункције (тј. појединих условних протаза) нестане супротности и они заједнички условљавају остварење радње у главној реченици. У грчком о томе в. F. Blass und A. Debrunner, о. с., 203.

У свим испитаним споменицима, изузев *Хил 52*, на овом се месту налази стандардно *аџе* ли. У *Хил 52* дисјунктивно значење се означава и једним копулативним везником (и . . . или).

Грѣмже оубо брат[и]га. стоите и дрѣжите прѣданиа. ииже наоучисте се. или словомъ. или книгами нашими. (2 Сол 2, 15);

ἄρα οὖν ἀδελφοί, στήριξετε, καὶ κρατεῖτε τὰς παραδόσεις ἃς ἐδιδάχθητε εἴτε διὰ λόγου εἴτε δι' ἐπιστολῆς ἡμῶν;

Тако дакле, браћо, стојте и држите уредбе којима се научисте или рјечју или из-посланице наше.

У свим споменицима, сем *Хил 52*, који се овде у потпуности слаже са *Маиџ*, преовлађује стандардно изражавање.

У свим ранијим текстовима (12. и 13. века), као и на неким местима у каснијим текстовима (14. века), у наведеном стандардном изражавању према грч. *εἴτε* претежно стоји *аџе* ли, а ређе *аџе* же, *аџе* же ли, *аџе* ли же или *аџе* или. У каснијим текстовима (крај 13. века и касније) стоји *аџе* ли или се набројане варијанте (често) замеђују са *аџе*.

Аутохтоно словенско *или* у класичним старословенским текстовима најчешће се јавља према грчком дисјунктивном везнику *ἢ*, а ретко према *εἴτε*. У *Slovník*-у су ови ретки случајеви потврђени само у Супрасаљском зборнику и у апостолским текстовима.²¹ Они, иначе, одражавају особину словенског изражавања у којем се посебно не обележавају обична и хипотетичка дисјунктивност, као што је то случај у грчком предлошку црквенословенских текстова (*ἢ-εἴτε*).

Аутохтоно словенско изражајно средство у овој области је и *љубо* („или . . . или”, „било . . . било”). У *Slovník*-у није забележен пример да *љубо* одговара грчком *εἴτε*,²² као што је то случај у *Б 643*. У старословенским јеванђељима, Синајском гробнику, Супрасаљском зборнику, апостолским текстовима и проповедима *љубо* одговара грчком *καὶ* и *ἢ*,²³ али има исту синтаксичку функцију као *или* и *љубо* у испитаним апостолским текстовима. У најранијој словенској књижевности *љубо* је највероватније ушло из народног језика одређеног подручја, иако од савремених словенских језика само пољски чува облик *lubo* („или”, „макар”).²⁴ У старе српске и руске текстове реч *љубо* ушла је из црквенословенског.²⁵ Међутим, ако се прихвати Маретићево мишљење да је облик *лю* настао од *љубо*,²⁶ онда се може претпоставити да *љубо* у старим словенским споменицима потиче са бутарског говорног подручја.

²¹ *Slovník* . . . , 761.

²² *Slovník* . . . , 159.

²³ *Slovník* . . . , 158—159.

²⁴ A. Brückner, *Slovník etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1970, 302.

²⁵ J. Bauer, *Slovanské spojky s -bo*, Syntactica slavica, 384—399, Brno 1972, 390; *Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*, VI, Zagreb 1904—1909, 39, 297—298.

²⁶ T. Maretić, *Veznici u slovenskijem jezicima*, Rad JAZU 89, 61—128, Zagreb 1888, 107, 117.

Овоме, свакако, у прилог говори и чињеница да се овај облик (*лю*) чува и данас у неким бугарским дијалектима, нарочито у области Родопа где има значење „одмах“, „када“, „само“.²⁷

Словенски еквиваленти или, љубо (према грч. *εἶτε*) у односу на стандардно калкирање *аце* (*ли*, *же*) у испитаним случајевима појављују се само на оним местима *џуној џексиа Ајосџола* која нису у склопу *краћеј изборној џексиа* (1 Кор 3,22, Фил 1, 18 и 2 Сол 2, 15²⁸). Ови еквиваленти налазе се, поред *Мај*, у *Хрисџ*, *Хил 52*, и *Б 643*. У осталим испитаним пуним текстовима Апостола из 13, 14. и 15. века заступљено је стандардно изражавање. Као и у раније разматраним случајевима изражавања, може се претпоставити да су и овде аутохтона словенска изражајна средства ушла у пуне текстове Апостола који су заступљени у наведеним споменицима приликом њиховог редиговањз на основу већ постојећег изборног текста. Ова редакција могла се спровести у књижевној средини (или срединама) кроз коју су прошли текстови или делови текста старословенских јеванђеља, Супрасаљског зборника, проповеди итд.

Грчким везничким изразима *εἰ (кај)*; *εἰ πως* на испитаним местима у тексту Апостола обележавају се жељно-намерни и, донекле, финални хипотаксички односи, а везничким изразом *εἶτε* дисјунктивни, по правилу, у условним периодима. У словенским апостолским текстовима овим грчким везничким изразима, углавном, одговарају *аце* (*и*); *аце како* и *аце (же, ли)*, који су калкирани према грчком оригиналу. Ови калкови су инваријантни, сем варирања партикула у њима, у свим испитаним споменицима на оним местима која су у склопу *краћеј изборној џексиа Ајосџола*. Инваријантност је карактеристична и за већину оних места која су у склопу само *дужеј изборној* и *џуној џексиа Ајосџола*. Калкови у овој области представљају стандардни начин изражавања као што је то случај у великом делу црквенословенске синтаксе зависних, реченица. Варијанте се појављују у малом броју споменика са *џуним џексиом Ајосџола*, и то на оним местима која нису у склопу *краћеј изборној џексиа*. Због малог броја испитаних споменика са *дужим изборним џексиом Ајосџола* (укупно три), овом приликом се не може сигурно утврдити судбина ових варијаната у њима. Варијанте *да*; (*да*) негали како; или, љубо представљају ретке словенске еквиваленте грчких везника. Ова хипотаксичка изражајна средства на испитаним местима ушла су у црквенословенски из народног језика у одређеном књижевном центру (или центрима), по свој прилици, на бугарском говорном подручју.

Реткост јављања ових средстава, њихово постојање у старословенским текстовима, као и њихова заједничка заступљеност у малом броју истих апостолских споменика 12. и 13. века, намећу претпоставку да су текстови ових споменика редиговани у истој књижевној средини (или

²⁷ Т. Стойчев, *Родойски речник*, Българска диалектологија, книга 11, 117—320, Софија 1965, 201.

²⁸ Поред наведених места и 1Кор 13,8 по времену читања (чита се у 8. суботу после Педесетнице) могло би бити у склопу *краћеј изборној џексиа Ајосџола*, али у испитаним краћим изборним текстовима није заступљено.

срединама) кроз коју је могао проћи и већи број познатих старословенских текстова (јеванђеља, апостоли, нарочито Супрасаљски зборник, али и други споменици). Ово би значило да је у овој књижевној средини редигован један текст Апостола *дужи изборни или пуни ѿекси* на основу краћег изборног текста. Овај текст је заступљен у одређеној мери и неједнако у *Христѿиноу ѿскоу, Маѿичином, Хиландарском (52) и Београ-дском (643) аѿосѿолу*, који садрже *пуни ѿекси Апосѿола*. Поред претпостављеног заједничког периода развоја и осведочених заједничких елемената ових текстова, сваки од њих имао је, свакако, сопствени пут развоја. Књижевна средина у којој се редиговао овај пуни текст црквенословенског Апостола одликовала се тежњом за употребом аутохтоних изражајних средстава, барем у испитаним областима изражавања.

Најзад, аутохтоне црте у испитаним областима хипотаксе у Матицином апостоли прикључују се оним малобројним фонетским и морфолошким појавама које одступају од чврстих норми црквенословенског писменог изражавања и сведоче о утицају народног језика, а које је Јагић описао у својој познатој књизи о црквенословенском Апостоли.²⁹

Београд

Димитрије Сѿефановић

²⁹ V. Jagic, *Zum Altkirchenslavischen Apostolus*, I—III, Wien 1919—1920, I, 40.

	<i>Христий</i>	<i>Матт</i>	<i>Х 52</i>	<i>Б 643</i>	<i>Шани</i>
ДА 27, 12	εἶ πως	аце како	аце како	аце како	аце како
Рим 1, 10	εἶ πως	аце како	аце како	аце како	аце како
Рим 11, 14	εἶ πως	некли како	аце како	без везника	без везника
Фил 3, 11	εἶ πως	некли како	аце како	да некли како	без везника
Фил 3, 12	εἶ καὶ	да	да	аце	аце и
1 Кор 3, 22	εἴτε	или (×2) ... аце же (×4) ... или	любо (×8)	любо (×2) ... аце ... любо (×2) ... аце ли ... аце же ... аце ли	аце же (×3) ... аце (×5)
1 Кор 13, 8	εἴτε	аце ... аце ли (×2)	аце ... и ... и	аце ... аце ли (×2)	аце ... аце ли (×2)
Фил 1, 18	εἴτε	аце или (×2)	и ... или	аце ли (×2)	аце ... аце ли (×2)
2 Сол 2, 15	εἴτε	аце же ли (×2)	или (×2)	аце ли (×2)	аце же ли (×2)

Summary

Dimitrije Stefanović

**ON SLAVONIC EQUIVALENTS OF THE GREEK CONNECTIVE
EXPRESSIONS *εἰ καί, εἴ πως, εἴτε* IN THE CHURCH SLAVONIC
TEXTS OF THE APOSTOLOS**

In twenty-six analysed Church Slavonic texts (from the 12th till the 15th century) the Greek Connective expressions *εἰ (каі)*, *εἴ πως*, *εἴτε* in their distribution primarily correspond to the calques *аще (и)*, *аще како*, *аще (же, ли)*. In a small number of analysed manuscripts *да, (да)* негъли како, *ни*, *любо* appear, exclusively with the full text of the Apostolos, as genuine Slavonic equivalents of these connective expressions. These expressions entered the Church Slavonic language from the vernacular, probably Bulgarian, and they present evidence that one of the full texts of the Apostolos was created in a special area in the earlier period of Old Slavonic literature.